

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Η ΓΕΝΕΣΗ

*Έθνος, εθνικό κράτος, εθνική κυριαρχία,
εθνική Εκκλησία, Σύνταγμα και ελευθερία*

1

Στα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου

Η πολιτική σημασία και ο ενοποιητικός ρόλος του Έθνους

Η συνταγματική και πολιτική θεωρία, σε αγαστή σύμπλευση με την ιστορία των πολιτικών ιδεών, συμφωνούν μεταξύ τους, χαρακτηρίζοντας τα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου κείμενα καταστατικά μιας δημοκρατικής πολιτείας, που διαπνέονταν από τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες αντιλήψεις της εποχής και είχαν εμποτιστεί με τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης και του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ο δημοκρατικός και φιλελεύθερος χαρακτήρας των Συνταγμάτων εκείνων τονίστηκε και αποδείχθηκε σε μελέτες που συνέγραψαν και ο Α. Μάνεσης¹ και ο Α. Σβώλος.² Και σχετικά πρόσφατα και ο Ν. Αλιβιζάτος.³

Εκείνο που δεν έχει αρκούντως, πιστεύω, διερευνηθεί είναι το βαθύτερο νόημα των δημοκρατικών και φιλελεύθερων διακηρύξεων, καθώς και η ειδικότερη συνταγματική σημασία, που προσλάμβαναν, την εποχή εκείνη, έννοιες, όπως «Λαός» και «Έθνος».⁴

Από μια απλή ανάγνωση των επαναστατικών διακηρύξεων, θα μπορούσε να υποστηριχθεί η ακόλουθη υπόθεση εργασίας: η αναφορά που γινόταν από τα επαναστατικά Συντάγματα στο «Έθνος» είχε προεχόντως πολιτική σημασία και όχι τόσο πολιτισμική, όπως απόκτησε αργότερα, ούτε πάντως θρησκευτική, όπως πιστευόταν με την επίκληση

του όρου «γένος».⁵ Έτεινε να ταυτιστεί και πάντως υποβασταζόταν νοηματικά από το «εθνικό κράτος», η προσδοκία του οποίου συνοδευόταν αναγκαστικά από την έννοια του «Έθνους των Ελλήνων», που του προσέδιδε εθνική ταυτότητα. Είναι αλήθεια ότι τα γεωγραφικά όρια του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους ήταν τότε πολύ περιορισμένα για να συμπεριλάβουν όλους εκείνους που αναγνωρίζονταν ή ήθελαν να αποτελέσουν μέλη της φαντασιακής κοινότητας του ελληνικού Έθνους. Παρ' όλα αυτά, η συνύφανση του Έθνους με το ελληνικό κράτος ήταν δεδομένη και μάλιστα εδώ η λογική αναγωγή του στο κράτος είχε κυρίως τη σημασία της αναγωγής σε μια συγκροτημένη και ανεξάρτητη πολιτική κοινότητα. Ισοδυναμούσε δηλαδή με αναφορά σε μια πολιτικά και κρατικά οργανωμένη κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας και μόνον το ελληνικό Έθνος γινόταν αντιληπτό. Είχε επομένως σαφώς έναν χαρακτήρα πολιτικής οργάνωσης, που απομακρυνόταν από το φαναριώτικο ιδεώδες της δημιουργίας «Κράτους του Γένους», καθώς και από τη μόνιμη επιδίωξη των τοπαρχών, των κοινοτικών αρχόντων, προεστών, κοτζαμπάσηδων και δημογερόντων ή όπως αλλιώς λέγονταν τότε, που επιδίωκαν την εγκαθίδρυση ενός είδους ομοσπονδίας βασισμένης στην τοπική διοικητική αυτονομία και στα έθιμα των διάφορων γεωγραφικών περιοχών: Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδος και Νήσων. Οι τελευταίοι αποτελούσαν τότε την ιθύνουσα τάξη του εντόπιου ελληνισμού, ως οι αποκλειστικοί φορείς της τοπικής εξουσίας.⁶

Θα πρέπει επομένως να γίνει κατανοητό ότι ένα εθνικό κράτος, για να εκπληρώσει την αποστολή του, είχε και έχει ανάγκη από μια κεντρική και συγκεντρωτική εξουσία.⁷ Η ανάγκη αυτή ήταν επιτακτική στην περίπτωση του νεότευκτου ελληνικού κράτους διότι, στην περίοδο της εθνικής επανάστασης, η χώρα εμφανίζεται να συγκροτείται από

περιφερειακές εξουσίες, καθεμία από τις οποίες σχεδίαζε το δικό της «τοπικό Σύνταγμα». Οι τοπάρχες και προεστοί ή κοτζαμπάσηδες φαντάζονταν τον εαυτό τους «κύριο» της περιοχής τους και αντιστέκονταν σθεναρά στη δημιουργία μια ενιαίας κεντρικής εξουσίας. Ο τοπικισμός ήταν η μεγαλύτερη απειλή για το εθνικό κράτος, διότι έθρεψε και τροφοδότησε τον εμφύλιο σπαραγμό και υπονόμεισε κάθε απόπειρα εγκαθίδρυσης ενός συστήματος διακυβέρνησης με δημόσια διοίκηση ισχυρή, αποτελεσματική και συγκεντρωτική, ικανή να προάγει το δημόσιο, πέρα από το τοπικό, συμφέρον, να προασπίζεται τη δημόσια ασφάλεια και την εσωτερική και εξωτερική κυριαρχία. Κυρίως όμως καθυστέρησε επικίνδυνα τη δημιουργία διοίκησης, εθνικού στρατού, αστυνομίας και ανεξάρτητης δικαιοσύνης. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Νίκος Παπαντωνίου, τον αγώνα για την ίδρυση και οργάνωση ενιαίου κράτους τον έδωσε κυρίως ο Ιωάννης Καποδίστριας και στον αγώνα αυτό έπεσε. Το αίσθημα του τοπικισμού αποδείχθηκε πολλές φορές ισχυρότερο και από τον ταξικό ανταγωνισμό, όπως φάνηκε με τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο, στο τέλος του 1824.⁸

Το σίγουρο πάντως είναι ότι οι επαναστατημένοι Έλληνες δεν αγωνίζονταν να ιδρύσουν ούτε το οικουμενικό -πολυεθνικό κράτος, στο οποίο προσέβλεπαν η Εκκλησία και οι Φαναριώτες, ούτε το υπερεθνικό κράτος που είχε οραματιστεί ο Ρήγας. Είχαν να αντιμετωπίσουν ένα κράτος που η επικράτειά του περιοριζόταν αποκλειστικά σε ένα μέρος μόνον του ελλαδικού χώρου, με τους ομογενείς εκτός συνόρων. Το κράτος αυτό δεν μπορούσε παρά να έχει είτε τη μορφή ενός είδους ομοσπονδίας, με τις περιφέρειες και τις τοπικές κοινωνίες να αποτελούν κρατίδιά του, είτε τη μορφή ενός ενιαίου συγκεντρωτικού κράτους, όπερ και εγένετο, που ήταν η μοναδική άλλωστε ιστορική δυνατότητα.

Επομένως, η ιστορική προοπτική συγκρότησης ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους και οι θεσμικές δυνατότητες πολιτικής στέγασης ενός Έθνους έκαναν δυνατή την υποστασιοποίηση του ελληνικού Έθνους και οδήγησαν στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης. Το πνευματικό επαναστατικό κίνημα της Φιλικής Εταιρείας ενέπνευσε και οργάνωσε τις κοινωνικές δυνάμεις του Έθνους, τόσο της διασποράς όσο και εκείνες του ελλαδικού χώρου, πάνω σε μια εντελώς διαφορετική βάση από εκείνη στην οποία βασιζόταν το Πατριαρχείο με τους Φαναριώτες, αλλά και από εκείνη που επιδίωκαν οι τοπικές κοινότητες, με μορφές οργάνωσης που είχαν ανθήσει την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας.⁹

Καταλυτική λειτουργία στην ενεργοποίηση και ολοκλήρωση όλων αυτών των διεργασιών έπαιξε η Επανάσταση. Χωρίς την Επανάσταση, τη μοναδική και ανεπανάληπτη αυτή συλλογική πράξη, ούτε ανεξάρτητο κράτος θα υπήρχε ούτε το ελληνικό Έθνος θα ήταν νοητό. Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρείται από το γεγονός ότι η κοινωνική διαδικασία δημιουργίας εθνικής συνείδησης και κυοφορίας του ελληνικού Έθνους είχε ξεκινήσει πολλές δεκαετίες πριν από την κήρυξη της εθνικής επανάστασης και τη δημιουργία του εθνικού κράτους. Μαρτυρίες τέτοιας μορφής συναντάμε, σίγουρα, μερικούς αιώνες πριν. Μόνο που οι σπερματικές και αποσπασματικές εκείνες συνειδησιακές καταβολές δεν μπορούσαν να αναχθούν σε μια ενιαία και συνεκτική πολιτική αντίληψη περί Έθνους.

Ορισμένες μάλιστα από αυτές, οι πιο παλιές, αναφέρονταν στο Έθνος των Ελλήνων, με τη σημασία της εθνότητας (έθνη) ή των «Ρωμιών» και όχι του Έθνους (nation) ή της εθνικότητας (υποκοότητας). Και πάντως οι σημασίες αυτές ήταν συνδεδεμένες με τον γεωγραφικό και πολιτικό χώρο μιας αυτοκρατορίας, Βυζαντινής ή Οθωμανικής, και όχι με την επικράτεια του κράτους-Έθνους.

Το Έθνος σε αντιδιαστολή προς το «Γένος των Ελλήνων»

Η αναφορά επομένως στο Έθνος κατά την προεπαναστατική και μετεπαναστατική περίοδο δεν γινόταν με την εθνογενετική ή εθνολογική σημασία του όρου και δεν ταυτιζόταν ούτε συγγεόταν, στα συνταγματικά τουλάχιστον κείμενα, η έννοια του Έθνους με εκείνη του γένους – αν και σημασιολογικά επηρεαζόταν ή υποστηριζόταν ή και υπονοούταν από αυτές. Μια παρόμοια σύγχυση θα καθιστούσε άλλωστε αδύνατη τη συγκρότηση την ελληνικής Πολιτείας, διότι δεν θα ήταν δυνατόν να προσδιοριστούν ούτε οι πολίτες, ως φορείς ίσου ποσοστού κυριαρχίας, από τους οποίους θα απαρτιζόταν, τάχα, το γένος των Ελλήνων, ούτε βέβαια οι πολιτικοί πληρεξούσιοι ή εκπρόσωποι του γένους στα αντιπροσωπευτικά όργανα μιας δημοκρατικής πολιτείας. Το γένος δεν απαρτίζεται από ίσους και ελεύθερους πολίτες, αλλά από ανθρώπους κοινής καταγωγής ή φυλετικής προέλευσης και κοινωνικά άνισους. Εξάλλου μια τέτοια, αποκλειστικά, πρόσληψη θα απέκλειε άλλες εθνότητες ή εθνικότητες, που κατοικούσαν στη ελληνική επικράτεια.

Η πολιτική σημασία του όρου Έθνος ως αναγκαίο στηριγμά ενός εθνικού κράτους είναι εμφανέστατη στα κείμενα του Ρήγα.¹⁰ Στο άρθρο 1 του σχεδίου Συντάγματος που είχε καταρτίσει οριζόταν: «Η ελληνική δημοκρατία είναι μία, με όλον οπού συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας. Δεν θεωρεί τας διαφοράς των λατρείων με εχθρικόν μάτι». Το άρθρο 2, «Περί διαιρέσεως του Λαού», όριζε: «Ο Ελληνικός Λαός, τουτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον κατοικών, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης, διαμοιράζεται εις πρώτας συναθροίσεις...» Σε ό,τι αφορά τη ιδιότητα του Έλληνα πολίτη, το ίδιο κείμενο προέβλεπε στο άρθρο 4 ότι: «Κάθε άνθρωπος

γεννημένος και κατοικών εις αυτό το βασίλειον, εικοσιε-
νός χρόνου ηλικίας είναι πολίτης».

Στο άρθρο 7, που τιτλοφορείται «Περί της αυτοκρατορίας του Λαού» και πρέπει να ερμηνεύεται σε συνδυασμό με το άρθρο 21, που επιγράφεται «Περί της εθνικής παραστήσεως», φαίνεται ξεκάθαρα τόσο η πολιτική χρήση του όρου Έθνος όσο και η αναγωγή τελικά του Έθνους στον Λαό και η εννοιολογική συνύφανση των δύο όρων: «Ο αυτοκράτωρ Λαός είναι όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου τούτου, χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένιδες, Τούρκοι και κάθε άλλον είδος γενεάς», ενώ στο άρθρο 8: «Αυτός ο λαός, μόνος του ονοματίζει τους απεσταλμένους του προς το κοινόν συμβούλιον του Έθνους». Τέλος, στο άρθρο 21, προσδιορίζεται η σχέση «Λαού» και «Έθνους» με τρόπο που δεν αφήνει αμφιβολία για την πολιτική σημασία του όρου «Έθνος», κυρίως όμως για τον ισοπολιτειακό χαρακτήρα της δημοκρατίας, που οραματιζόταν ο ελληνικός Διαφωτισμός: ο Αυτοκράτωρ Λαός «Παρασταίνει όλο το Έθνος, το πλήθος του Λαού, το οποίον είναι ως θεμέλιον της εθνικής παραστήσεως και όχι μόνον οι πλούσιοι κοτζαμπάσηδες».

Καμία αναφορά δεν γίνεται βεβαίως στο γένος των Ελλήνων, των Γραικών ή των Ρωμιών.

Το «γένος» είναι έννοια προπολιτική, ανθρωπολογικού χαρακτήρα, που εμπεριέχει και δεν αποκλείει τις κοινωνικές ανισότητες και τις φυλετικές διαφορές και δεν συμβιβάζεται με το δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο οικοδομείται πάνω στην πολιτική ισότητα όλων των πολιτών που απαρτίζουν μια πολιτική ενότητα. Παραπέμπει σε μορφές πολιτικής οργάνωσης αυτοκρατορικού και μοναρχικού χαρακτήρα, γι' αυτό άλλωστε και χρησιμοποιούνταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προγενέστερα από λόγι-

ους χριστιανούς, στην ύστερη εποχή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Η έννοια του Έθνους, ως συνώνυμη εκείνης του Λαού, αποτελεί, αντίθετα, προϊόν της Γαλλικής Επανάστασης και του γαλλικού Διαφωτισμού και συνιστά τον θεμέλιο λίθο της δημοκρατίας και ένα από τα σταθερά συστατικά στοιχεία του εθνικού κράτους. Με αυτήν ακριβώς τη σημασία χρησιμοποιήθηκαν και οι δύο όροι στα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου.¹¹

Έτσι, στο Προοίμιο του Συντάγματος της Επιδάουρου της 1ης Ιανουαρίου 1822, διακηρύσσεται –εν «Ονόματι της Αγίας και Αδιαίρετου Τριάδος»– ότι «Το ελληνικόν Έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτατον και απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας [...] κηρύττει σήμερον [...] εις Εθνικὴν συνέλευσιν, ενώπιον Θεοῦ και Ανθρώπων *την πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν και ανεξαρτησίαν*».

Η επίκληση του θείου σε πολιτικό κείμενο δεν πρέπει να εκπλήσσει. Ήταν σύνηθες φαινόμενο την εποχή εκείνη και απαντάται και στα γαλλικά και στα αμερικανικά επαναστατικά κείμενα. Μαρτυρεί τις θεοσέβαστες πεποιθήσεις των επαναστατημένων και δεν προδικάζει ούτε βέβαια επιδρά στις δομές ή στα μορφολογικά γνωρίσματα του σχεδιαζόμενου κράτους, το οποίο παραμένει «λαϊκό», χωρίς ίχνος θεοκρατικού ή θρησκευτικού στοιχείου.

Η αναφορά στο ελληνικό «Έθνος» αποδεικνύει, κατά πρώτο λόγο, τον εθνικό χαρακτήρα της επανάστασης, δηλώνει όμως ταυτόχρονα και τον δημοκρατικό χαρακτήρα του νέου κράτους, το οποίο οικοδομείται πάνω στο «Έθνος», μια έννοια κατεξοχήν ενοποιητική και συνεκτική του κράτους και του πληθυντικού Λαού, και παράλληλα νοητή πηγή και νομιμοποιητικό τίτλο όλων των κρατικών εξουσιών.

Το Έθνος, μαζί με την κοινή εθνική συνείδηση που παράγεται και την υπηκοότητα που απονέμεται, συνενώνει σε μια πολιτική ενότητα –σε μια κοινότητα πολιτικής ισότητας και αλληλεγγύης– το σύνολο του Λαού, το σύνολο δηλαδή των ατόμων που κατοικούν σε μια ορισμένη χώρα, χωρίς διακρίσεις κοινωνικές, θρησκευτικές, εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής. Περιλαμβάνει νοερά όχι μόνον τους αυτόχθονες, αλλά και τους ετερόχθονες ή ομογενείς του εξωτερικού, που έχουν κοινή με τους πρώτους καταγωγή, εθνική συνείδηση και πατρίδα.

Το Έθνος, με την πολιτική έννοια, δεν πρέπει, ακόμη, να συγχέεται με την πολιτισμική έννοια του όρου. Στην τελευταία περίπτωση, το Έθνος είναι συνώνυμο της εθνότητας και συντίθεται από τα πολιτισμικά στοιχεία ενός Λαού, τις παραδόσεις στον τρόπο διαβίωσης, τα ήθη και έθιμα, τις συνήθειες και γενικότερα ό,τι υπάγεται στην κοινή πολιτισμική κληρονομιά και στην ιστορική μνήμη και συνθέτει την πολιτισμική ταυτότητα ενός Λαού.¹²

Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης συμπυκνώνει παραστατικά τη μετάβαση από την έννοια του γένους στην ιδέα του Έθνους και καταγράφει ενδεικτικά τις επαναστατικές αλλαγές που επήλθαν: «Πρώτον, από το γένος των Ορθόδοξων Ρωμαίων, των χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου, που περιλάμβανε στους κόλπους του ετερόγλωσσες και ευρύτατα διεσπαρμένες κοινωνικές ομάδες, συντελείται ήδη η μετάβαση προς την ιδέα του ελληνικού Έθνους. Η συναίσθηση ότι το ελληνικόν Έθνος αποτελεί ενιαία κοινότητα, η οποία προσδιορίζεται από εγκόσμια πολιτισμικά και όχι θρησκευτικά κριτήρια, είχε καλλιεργηθεί από τον Διαφωτισμό σε αντιδιαστολή προς τις αντιλήψεις της Εκκλησίας για την κοινή ταυτότητα των ορθόδοξων λαών. Τα πολιτισμικά αυτά κριτήρια ήταν κατεξοχήν δύο: η ελληνική γλώσσα και η ιστορική σχέση με την κλασική

ελληνική αρχαιότητα. Αυτά υπήρξαν τα προσδιοριστικά συστατικά στοιχεία του ελληνικού Έθνους που ανέδειξε ο Διαφωτισμός. Δεύτερον, το ελληνικό Έθνος, το οποίο με τον απεγνωσμένο αγώνα κατά της “φρικώδους Οθωμανικής δυναστείας” αποκτά την αυτοσυνειδησία του, αυτοπροσδιορίζεται ιδίως με γνώμονα τη διεκδίκηση της ελευθερίας του: η από κοινού απόψεις του “απαραδειγματίστου ζυγού της τυραννίας” είναι πράξη η οποία εκδηλώνει τη βούληση των Ελλήνων να συναπαρτίσουν μια ενιαία εθνική κοινότητα». ¹³

Η πολιτικά ενοποιητική λειτουργία του «Έθνους» φαίνεται άλλωστε και στις διακηρύξεις του πρώτου Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδάυρου, που αρχίζει με τον ορισμό του Έλληνα πολίτη, ο οποίος προσδιορίζεται όχι με βάση την εθνική καταγωγή του αλλά με βάση *την εντοπιότητά του*. ¹⁴ Το πρωταρχικό κριτήριο της ελληνικής ιθαγένειας είναι το *jus soli* και μετά ακολουθεί ως κριτήριο προσδιοριστικό η «πίστη στον Χριστό». ¹⁵ Η τελευταία όμως έρχεται να προσδιορίσει την ιδιότητα του Έλληνα όχι ως στοιχείο εσωτερικό ή συνειδησιακό του ατόμου, *αλλά ως στοιχείο μιας προφανούς συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας*. Διότι, ως γνωστόν, επί τουρκοκρατίας, οι μόνες αναγνωρισμένες πολιτικοκοινωνικές συσσωματώσεις ήταν οι *θρησκευτικές κοινότητες* και άρα το πιο ορατό και αναγνωρισμένο στοιχείο διάκρισης και οργάνωσης των ευρύτερων κοινωνικών ομάδων μιας ολόκληρης περιοχής, την εποχή εκείνη, ήταν η ένταξη των ατόμων, που διέμεναν σε ορισμένο τόπο, σε μια κοινή λατρευτική κοινότητα. Τα μέλη της τελευταίας συναθροίζονταν είτε για λόγους κοινωνικής συνένωσης είτε για λόγους λατρείας στους ναούς, που χρησίμευαν τα χρόνια της Επανάστασης και ως χώροι ψηφοφορίας, γι' αυτό ακόμη και σήμερα οι ψηφοφόροι είναι οργανωμένοι και ψηφίζουν κατά ενορίες. Οι μαζώξεις έξω από, και μέσα

στην εκκλησία, λειτουργούσαν και ως μορφές πρωταρχικής πολιτικής οργάνωσης των χριστιανών.

Το Έθνος σε αντιδιαστολή προς την πατρίδα, και η διάπλαση εθνικής συνείδησης

Θα πρέπει, πάντως, να υπογραμμιστεί ότι η εθνική ταυτότητα αυτών που είχαν επαναστατήσει κατά της οθωμανικής εξουσίας και προσέβλεπαν στη δημιουργία ενός ελεύθερου κράτους είχε προέλευση πολιτισμική, προσδιοριζόταν πρωτογενώς από την ιδεολογική αναφορά στην πολιτισμική και ιστορική συνέχεια του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, και στην προοπτική της αναγέννησής του στον τόπο όπου γεννήθηκε. «Παλιγγενεσία» και «αρχαίοι ημών πρόγονοι» υπήρξαν δύο χαρακτηριστικές εκφράσεις της εθνικής προγονικής αντίληψης για το Έθνος. Παράλληλα όμως με αυτή την πολιτισμική-γενετική αντίληψη, στα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου προβλήθηκε και η πολιτική σημασία του όρου «Έθνος»: το ελληνικό Έθνος απαρτιζόταν από τους αυτόχθονες και ετερόχθονες χριστιανούς που είχαν συμμετάσχει ενεργά, καθένας με τα όπλα του, στην Επανάσταση και συμμερίστηκαν τους αγώνες και τις διαφωτιστικές ιδέες για «εθνική και πολιτική ελευθερία». Η ιδέα της *πολιτικής και εθνικής αυτονομίας και της δημιουργίας μιας ανεξάρτητης πολιτικής κοινωνίας ελεύθερων και ίσων πολιτών*, που οραματίστηκε ο Διαφωτισμός, είναι αυτή που κυριάρχησε στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικοπολιτικής συλλογικότητας και της προσέδωσε την ιδιαίτερη ταυτότητά της.¹⁶ Γι' αυτό και η ιδεολογία του Έθνους, εμπνευσμένη από τη Γαλλική Επανάσταση, κατέτεινε στη δημιουργία μιας ανεξάρτητης και δημοκρατικής πολιτείας, που βασιζόταν στην πολιτική ισότητα και ελευθερία και βρισκόταν σε ριζική αντιπαράθεση με τις «πατριαρχικές»

και «θεοκρατικές» δοξασίες, οι οποίες νομιμοποιούσαν τις προεπαναστατικές πολιτικές δομές που επικράτησαν επί οθωμανικής και βυζαντινής αυτοκρατορίας.¹⁷

Θα ήταν άρα λάθος αν ο προσδιορισμός της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη βασιζόταν μόνο στις δηλώσεις των νομικών κειμένων και δεν λαμβανόταν υπόψη και το πολιτισμικό στοιχείο της «γλώσσας» ή το αντικειμενικό του πάτριου «εδάφους». Στοιχεία που διαμόρφωσαν την εθνική συνείδηση. Η ελληνική εθνικότητα διαπλάστηκε στην πραγματικότητα μέσα από ένα συνδυασμό προσδιοριστικών στοιχείων, που εναλλάσσονταν μεταξύ τους, καθένα από τα οποία συνέβαλε, με διαφορετικό τρόπο και ένταση στη σύνθεση του αφηγήματος του εθνικού μύθου. Η κληρονομιά ενός αρχαίου οικουμενικού πολιτισμού, οι κοινές πολιτισμικές παραδόσεις, η κοινή γλώσσα, η θρησκεία και ο τόπος, ως χώρος υποδοχής της κοινής ιστορίας, όλα αυτά μαζί και το καθένα ξεχωριστά έπλασαν αυτό που ονομάστηκε ελληνικό Έθνος.

Άλλωστε, την εποχή εκείνη τα θρησκευτικοπολιτισμικά και τα πολιτικά στοιχεία ήταν μεταξύ τους συνυφασμένα και αεχώριστα, και κατασκεύαζαν μια αγαθή μείξη. Η πολιτική ταυτότητα δεν διακρινόταν από την πολιτισμική, είχε κυριολεκτικά απορροφηθεί από τη δεύτερη.

Αμέσως όμως μετά την εθνική επανάσταση και τη θέσπιση των πρώτων Συνταγμάτων, η ελληνική συνταγματική θεωρία, αποδίδει στον όρο «Έθνος» πολιτική σημασία και τον αντιδιαστέλλει προς τον όρο «Πατρίς», τον οποίο εκλαμβάνει ως έννοια με πολιτισμική σημασία που δηλώνει τη χώρα στην οποία κατοικεί ένας Λαός, που αισθάνεται ότι έχει κοινή καταγωγή, κοινή παράδοση, γλώσσα και θρησκεία.

Έτσι, ο Σαρίπολος ορίζει το Έθνος ως «την ομάδα κοινωνίας τινός, ήτις, κοινήν έχουσαν την κυριαρχίαν, εις κοινούς εαυτήν υποβάλλει νόμους το ευ ζην προαιρουμένην, και δέχε-

ται να διευθύνηται από τους αυτούς κυβερνήτας». ¹⁸ Έθνος «σημαίνει ενότητα πολιτεύματος και δημοσίων αρχών», ενώ «πατρίς τον Λαόν, κοινήν έχοντα ιστορίαν, κοινήν γλώσσαν, τη θρησκείαν, την καταγωγήν κλπ.» ¹⁹ Θεωρεί τις δύο αυτές ενότητες, πατρίς και Έθνος, μέρη ενός κοινού όλου, «όπου υπάρχουν εκεί το μεγαλείον και η δόξα συνακολουθούσιν, όπου δε κεχωρισμένοι, εκεί ζωή ταλαίπωρος, εκεί μαρασμός». «Δυστυχώς οφείλομεν να δώσωμεν εν τω παρόντι συγγράμματι τον ορισμόν του Έθνους κατά τους πολιτικούς όρους, μη δυνάμενοι να πραγματοποιήσωμεν τα ευχάς της καρδίας ημών και μεθ' ημών τας των απάντων Ελλήνων, όπως συνάψωμεν εις έν τας δύο κεχωρισμένας διά της βίας ενότητας». Και τα δύο μαζί είναι χαραγμένα στην καρδιά του κάθε πολίτη και, εγκαθιστάμενα εκεί, σχηματίζουν, γράφει ο Σαρίπολος, κάτι το ιερόν, τόσο ιερό που μόνο ο Θεός είναι πιο ιερός.

Πατρίς και Έθνος δεν είναι άρα το ίδιο πράγμα. Σε ένα ιδανικό εθνικό κράτος, ωστόσο, τα δύο αυτά διακριτά μεγέθη, πατρίς και Έθνος, αποτελούν ενότητα, ενώ ο χωρισμός τους μπορεί να αποβεί ολέθριος, «όταν πολλοί διαφορετικοί μεταξύ τους λαοί υπάγονται με τη βία σε ένα ενιαίο κράτος». ²⁰

Η οργάνωση του πληθυντικού Λαού, μετά την Επανάσταση, σε μια πολιτική καθαρά ενότητα με κεντρικό σημείο αναφοράς το «Έθνος» υπερβαίνει και ταυτόχρονα θέτει σε δεύτερη μοίρα κάθε πολιτικοθρησκευτική σημασία, που θα μπορούσε να έχει ο προσδιορισμός της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη από την «πίστη του στον Χριστόν». Άλλωστε, η επίκληση της χριστιανικής ιδιότητας είχε και αυτή πολιτική σημασία: ήθελε να δείξει την αντίθεσή της προς την οθωμανική –μουσουλμανική– αυτοκρατορική εξουσία. Με αυτόν τον τρόπο, πιστεύω πως θα πρέπει να ερμηνεύονται τα σχετικά άρθρα του πρώτων Συνταγμάτων, όπως:

«§ β': Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικράτειας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες και απολαμβάνουσιν άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων». «Όσοι έξωθεν ελθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Επικράτειαν της Ελλάδος εισίν όμοιοι με τους αυτόχθονες κατοίκους ενώπιον των Νόμων».

Μόνον έτσι εξηγείται άλλωστε η ακραιφνώς εξισωτική πολιτική αντίληψη των Συνταγμάτων της εποχής, που είναι απόρροια της δημοκρατικής πολιτικής φιλοσοφίας, από την οποία διαπνέονταν όλες οι Εθνικές Συνελεύσεις.²¹ Η ίδια αντίληψη περί πολιτικής ισότητας και ισονομίας επιβεβαιώνεται και στο Σύνταγμα του Άστρους, το οποίο, διευρύνοντας την ισότητα δικαιωμάτων και απέναντι στους ξένους, ορίζει στο άρθρο στ' ότι «η ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια εκάστου Έλληνος και παντός ανθρώπου είναι υπό την προστασία των Νόμων».

Η ισότητα είναι το θεμέλιο της δημοκρατίας και αυτή φέρει μέσα της και την ελευθερία, αφού η πρώτη εκδήλωση της ισότητας είναι η ίση ελευθερία, η ισότητα στην ελευθερία: «... η ελευθερία άνευ της ισότητος κενόν όλως ήθελεν εισθαι όνομα».²²

Εθνική κυριαρχία ως τίτλος νομιμοποίησης της εξουσίας

Απαύγασμα όλων αυτών των επαναστατικών διεργασιών υπήρξε το Σύνταγμα της Τροιζήνος, που αποτέλεσε το πιο άρτιο και πιο ολοκληρωμένο συνταγματικό κείμενο της επαναστατικής περιόδου και, κατά τη μαρτυρία πολλών θεωρητικών, το πιο προωθημένο και δημοκρατικό της εποχής του. Το Σύνταγμα αυτό, στο άρθρο 5 περιέλαβε την αρχή της εθνικής κυριαρχίας με τρόπο απερίφραστο και νομοτεχνικά άρτιο, τόσο άρτιο ώστε η διατύπωση εκείνη παραμένει κλασική για όλα τα δημοκρατικά

Συντάγματα και ισχύει ακόμη και σήμερα αφού τη συναντάμε σχεδόν απaráλλακτη και στο ισχύον Σύνταγμα: «Η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού» (άρ. 5 του Συντάγματος της Τροιζήνος του 1827).

Η διακήρυξη δεν είναι πολιτικά ανώδυνη: μαρτυρεί, πρώτα, τη δημοκρατική συνείδηση των συντακτών, επιβεβαιώνει, έπειτα, τον εγκόσμιο ή λαϊκό χαρακτήρα της εξουσίας και, τρίτον, διατρανώνει τις αντιμοναρχικές και αυταυτοκρατορικές διαθέσεις του Λαού στον οποίο απευθύνεται. Το Έθνος ανάγεται έτσι σε αποκλειστική πηγή της κυριαρχίας και αποκλείεται κάθε αναγωγή σε θεικές δυνάμεις για τη νομιμοποίηση και δικαιολόγηση της πολιτικής εξουσίας. Η αντιδιαστολή προς τις θεοκρατικές μορφές εξουσίας, που αντιπροσώπευε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και σηματοδοτούσε η μνήμη του Βυζαντίου είναι σαφής.²³ Ο αντιπροσωπευτικός εξάλλου χαρακτήρας της εξουσίας, με την εκλογή των παραστατών, ερχόταν σε ριζική αντίθεση τόσο με τις μοναρχικές μορφές διακυβέρνησης όσο και με τις αυταρχικές και τυραννικές μορφές εξουσίας.

Η πολιτική και συμβολική σημασία της διακήρυξης εκείνης ξεπερνά τα όρια της νομικής της ισχύος και της θεσμικής της αποτελεσματικότητας. Η σημασία της είναι κυρίως νομιμοποιητική.

Και τα νομιμοποιητικά θεμέλια του σχεδιαζόμενου συνταγματικού κράτους ήταν δύο: (α) η λαϊκή κυριαρχία και (β) η ίση προστασία από τον νόμο της ζωής, της τιμής, της ιδιοκτησίας και της ασφάλειας όλων όσοι βρίσκονταν στην ελληνική επικράτεια (βλ. άρ. 12). Πρόκειται για την ισότητα δικαιωμάτων και ελευθεριών ή αλλιώς για την τυπική ισότητα και μόνον και όχι για οποιαδήποτε κοινωνική ή οικονομική ισότητα. Με αυτή την έννοια, η ισότητα είναι το θεμέλιο της καλούμενης πολιτικής δημοκρατίας, αφού